

Jurij Senegačnik⁺

**PLANINSKO GOSPODARSTVO NAŠIH ALP V LUČI
DOSEDANJIH ETNOLOŠKIH IN GEOGRAFSKIH RAZISKAV**

Planšarstvo, pastirstvo, planinsko gospodarstvo, planinsko pašništvo, alpsko pastirstvo in podobno, so izrazi, s katerimi poskušamo označiti približno eno in isto. Če so ti izrazi nekoč vsebovali večjo identičnost v pomenskem smislu, pa so se v novejšem času vsebinske razlike med njimi povečale. Vsekakor pod vsemi temi izrazi ponavadi razumemo kombiniran obrat živinoreje v dolini in živinoreje na planinskih pasiščih - planinah. Z geografskega vidika je pri tem pomembno predvsem to, da je poleg vaškega zemljišča izrabljen v polletnem času tudi sezonsko poseljeni pas iznad stalnih bivališč. To problematiko proučuje gospodarska geografija, konkretno agrarna geografija. Z etnološkega vidika pa je pomembno, da je takšen gospodarski obrat pustil neizbrisljiv pečat v načinu življenja in kulturi prebivalcev naših Alp. Planšarstvo je namreč neposredno vezano na posebno skupino prebivalstva - pastirjev in drugega pastirskega osebja, ki so do danes bolj kot skoraj kjerkoli drugje močno obdržali nekatere arhaične prvine tako v materialni kot tudi v socialni kulturi. Kot takšno predstavlja seveda alpsko pastirstvo prvovrsten predmet raziskave predvsem vseh tistih etnologov, ki ne žele, da bi šle v pozabo nekatere zelo pomembne in tipične prvine v življenju slovenskega alpskega kmeta.

Ta problematika je dokaj temeljito proučena. Na tem mestu pa je treba poudariti, da je redko katera snov tako izrazito privlačila tako geografske kot etnološke raziskovalce. Na malo-

⁺ Ašis., Inštitut za geografijo, Univerza Edvarda Kardelja, 61000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7.

katerem področju naletimo na toliko sličnosti pri ciljih raziskav. Vse to velja seveda predvsem za starejše raziskave, saj je v novejšem času tudi tu prišlo do jasnejše polarizacije glede samega predmeta raziskovanja. S to problematiko pa se ukvarjajo tudi druge vede, bodisi družbene - kot na primer agrarna zgodovina, bodisi strogo kmetijske discipline.

V razvoju geografije kot etnologije, lahko seveda ločimo več različnih obdobj. Takšnih ločnic pri raziskovanju neke ožje problematike - konkretno planinskega gospodarstva - seveda ne moremo tako ostro potegniti. Vseeno pa bi lahko ob sprotnem premostrivanju razvoja in usmerjenosti obeh ved v grobem ločili tri obdobja.

Prvo obdobje zajema vse od prvih začetkov raziskovanja planinskega gospodarstva tja nekje do tistih let po prvi svetovni vojni, ko se je začelo znanstveno poglobljeno proučevati to tematiko. Za to prvo obdobje lahko rečemo, da geografija in etnologija sprva sploh še nista bili ostro ločeni disciplini. Tako lahko ene in iste raziskovalce označimo istočasno kot etnologe in geografe oziroma vsaj njihove predhodnike. Na drugi strani pa so to tematiko popisovali v svojih poljudnih opisih še drugi, ki so poleg drugega zbrali tudi dragoceno geografsko in etnološko gradivo.

V raznih zgodovinskih listinah se planšarstvo omenja že zelo zgodaj. O prvem zavestnem geografskem in etnološkem opisovalcu naših pokrajin in ljudskokulturnih pojavov pa lahko govorimo šele pri Valvasorju, ki leta 1689 omenja tudi planšarstvo. Dobrih sto let kasneje ga omenja tudi razsvetljenec Hacquet. Za obdobje romantike so značilni razni krajepisni in domoznanski spisi, pri nosilcih etnološke misli pa je bilo v ospredju nabiranje tako imenovanega narodnega blaga. Zbrano gradivo so prinašali takratni časopisi in časniki. Tako najdemo v drugi

polovici 19. stoletja v Popotniku ter Besedniku, predvsem pa v Novicah nekatere članke, ki se nanašajo tudi na planšarstvo. Amaterske domoznanske geografske in etnološke opise planin pa je nadaljeval tudi v času realizma Abram, ki je na prelomu stoletja v Planinskem vestniku opisoval Trento in njene planine. Njegovi opisi so pred kratkim doživeli tudi knjižno izdajo (1972). Velik korak in neprecenljivo delo na področju toponomastike je napravil Tuma (1929), ki je v seriji člankov v Planinskem vestniku v letih 1908-1928 popisoval predvsem trentarske planine. Kot pravnik pa so ga poleg splošnega opisa posameznih planin pritegnila tudi pravno-posestna vprašanja. Njegov najpomembnejši članek Naše planine v Jadranskem almanahu je nekakšen pregled čez planine v goriškem gravitacijskem območju. Ustavi se ob pojmu planine, razčlenjuje planšarstvo in planine bolj z gospodarskega vidika, potem pa nam postreže še z obilico etnološkega gradiva.

V obdobju med obema vojnama lahko začnemo govoriti tudi o novem, resnično geografsko strokovno podkrepljenem pristopu pri proučevanju planinskega gospodarstva. Začelo se je drugo obdobje, ki je prekinilo s tradicijo amaterskih krajepisnih in domoznanskih opisov. Tudi pristop etnoloških raziskovalcev je v tem drugem obdobju postal res strokoven in sistematičen. To obdobje zajema čas med obema vojnama in sega nekje v šestdeseta, ali celo sedemdeseta leta. Za to obdobje so značilne strokovno poglobljene raziskave, kjer se tematika raziskav geografov kot etnologov močno prepleta oziroma prekriva.

Prvo res obsežnejše delo o našem planšarstvu je uredil takratni oblastni komisar za agrarne operacije Spiller-Muys (1926). Največ poglavij v tej knjigi Planšarstvo in kmetijstvo na naših planinah pa je napisal kmetijski referent J. Šurtič. Knjiga je priročnik, obenem pa daje dober prikaz takratnega stanja planšarstva. S strokovnim geografskim prikazom planin določenih območij je pričel Ilešič (1931), ki se je ukvarjal tudi

ž odvisnostjo položaja planin od fizično-geografskih dano-
sti (Ilešič, 1934). Kot etnolog pa je predvsem z vidika ma-
terialne kulture tedaj proučeval ovčarstvo Novak (1942). Iz-
postaviti pa je treba etnološke prispevke Ložarja (1936,
1944), ki je v Narodopisju Slovencev I prvi podal splošen
etnološki pregled planšarstva. Poleg pregleda zgodovinskih
podatkov nam opiše sistem paše, spregovori o mlekarstvu in
sirarstvu, o stanovih in pastirjih ter posestno pravni ured-
bi planin.

V letih po drugi svetovni vojni so se nadaljevale kompleks-
ne geografske študije posameznih planinskih območij (Jordan,
1945; Čerček, 1949; Fajgelj, 1953; Prešeren, 1955), ki so bi-
le z vidika agrarne geografije še precej morfogogenetsko obar-
vane, prinašale pa so tudi obilico etnološkega gradiva s po-
dročja materialne in socialne kulture. Tovrstne raziskave so
brez dvoma dosegle svoj vrh z našo najboljšežnejšo študijo A.
Melika Planine v Julijskih Alpah. V njej je kompleksno geo-
grafskega obdelal tako prirodne pogoje kot družbene osnove na-
stanka, razvoja in predvsem takratnega stanja in oblik pla-
ninskega gospodarstva. Podal je tudi sistematičen kartografski
pregled planin, obenem pa je v knjigi zbral ogromno etno-
loško pomembnega gradiva (sistem in trajanje planinske paše,
posestne razmere in upravljanje planin itd.). Melik je pove-
dal nekaj besed o planinah tudi v svoji predvojni in nato po-
vojni izdaji Slovenije (Melik, 1936, 1963). Druga vrsta geo-
grafskega člankov iz tega obdobja pa je bila predvsem histori-
čnogeografsko obarvana (Leban, 1960; Melik, 1956; Kos, 1960),
saj je v njih govora o sedanjih in nekdanjih planinah na pod-
lagi raznih zgodovinskih virov ali pa imenoslovja. Z izrazo-
slovjem in pojmovnimi tolmačenji pa sta se ukvarjala Ilešič
(1960) in Pirc (1954). Od etnoloških raziskav v zgodnejših
povojnih letih je treba omeniti članek V. Novaka (1955). Isti
avtor se je tudi za Ložarjem lotil splošnega pregleda planšar-

štva na Slovenskem z etnološkega zornega kota. Tako je objavil tri takšne splošne preglede (Novak 1960, 1970, 1980), ki pa časovno že spadajo v tretje obdobje.

V zadnjem, tretjem obdobju proučevanja planinskega pašništva so večji premiki v šestdesetih letih značilni predvsem za geografijo. Agrarnogeografsko proučevanje te tematike je postalo bolj socialnogeografsko in predvsem bolj gospodarsko obarvano na čelu s študijami M. Vojvode. V tem času pa so se začela spreminjati tudi teotetična izhodišča etnoloških raziskav. Etnologija se ne omejuje več samo na kmetopisje, prenesen je poudarek s preteklosti na sedanjost. Kljub vsemu pa lahko rečemo, da je prenos poudarka s preteklosti na sedanjost bolj značilen za geografske raziskave, saj so etnološki raziskovalci v marsičem tudi v tem razdobju vztrajali na tradicionalnem predmetu proučevanja. Raziskave pa so postale večinoma usmerjene v zelo specializirano problematiko.

Vojvoda (1967, 1969, 1980) je v svojih raziskavah s Tončičem (1975) podal gospodarskogeografski pregled planin v vseh naših Alpah in poleg gospodarske vključeval tudi turistično funkcijo planin. Podoben pregled je opravil tudi Vladimir Klemenčič (1964). Omeniti pa je treba tudi prve raziskave z namenom gospodarskega obnavljanja planin (M. Klemenčič, Piry, 1976), raziskovalo pa se je tudi zamejske planine (Piry, 1977). Najnovejši gospodarskogeografski pregled čez slovenske planine pa je opravil Senegačnik (1983, 1984), ki pa se je spustil tudi v analizo odnosa med vasjo in planino (1986). Obrobno pa so se te tematike lotevali še drugi geografi.

Med novejšimi etnološkimi raziskovalci moramo na prvem mestu izpostaviti Cevca, ki se je ozko specializiral na prvem mestu v pastirsko arhitekturo (1967, 1969, 1970, 1980, 1984). Najkompleksnejši etnološki oris določenega področja pa je po-

dal v svoji knjigi Velika planina (1972), ki je eno zelo redkih del, ki obširneje spregovori poleg materialne in socialne tudi o duhovni kulturi. Napisal pa je tudi nekaj drugih tehtnih prispevkov s področja življenja pastirjev (1973, 1978, 1979). Drugi pomembnejši etnološki raziskovalec zadnjega obdobja pa je Križnar (1972, 1974a, 1974b), ki je dal prikaz propadajoče dediščine ovčereje v Zgornji Soški dolini tako s področja materialne kot socialne kulture. Veliki planini in njeni pastirski kulturi se je posvetil tudi arhitekt Kopač (1965, 1974a, 1974b). Različne prispevke pa so v najnovejšem času podali tudi drugi avtorji (Novak A., 1976; Novak V., 1975; Valenčič, 1982).

Zaključimo lahko z ugotovitvijo, da se je predmet raziskav etnologov in geografov v zadnjem času dokaj ločil. Posledica te diferenciacije je tudi terminološka. V etnologiji se še nadalje proučuje pastirje in njihovo kulturo, in tako govorimo tudi v najnovejših etnoloških raziskavah še nadalje o pastirstvu, pa tudi planšarstvu, mlekarstvu, sirarstvu in podobno. Ker pa so ravno ti pastirji kot izvajalci specifične gospodarske dejavnosti vedno manj prisotni, ta dejavnost pa se v gorskem prostoru še nadalje vzdržuje na drugačni osnovi, govorimo v geografskih raziskavah raje o planinskem pašništvu ali planinskem gospodarstvu. Ta izraz poudarja namreč gospodarski ali pa obče funkcionalni vidik planin, kar je danes tudi v ospredju zanimanja geografskih raziskovalcev.

Literatura in viri

1. Abram J., 1972, Moja Trenta, Gorica.
2. Cevc A., 1967, Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom, Kamniški zbornik 11.
3. Cevc A., 1969, Pastirski stanovi v Julijskih in Kamniških Alpah in pedslovanski substrat v njihovi arhitekturni dediščini, Ljubljana.
4. Cevc A., 1970, Avtohtoni obliki pastirskih koč v slovenskih Alpah, Sinteza 16.
5. Cevc A., 1972, Velika planina, Ljubljana.
6. Cevc A., 1973, Kulturno izročilo našega gorjanja, Razstava ob 80. letnici slovenske planinske organizacije, Ljubljana.
7. Cevc A., 1978, Planina Velo polje v času prvega vzpona na Triglav, Planinski vestnik 1978.
8. Cevc A., 1979, Vpliv zemljišča in družbenozgodovinskih razmer na življenje pastirjev, Slovenski etnograf 30.
9. Cevc A., 1980, Občasna naselja na Slovenskem. Traditiones 7-9.
10. Cevc A., 1984, Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem, Ljubljana.
11. Čerček E., 1949, Planine v južnih Kamniških Alpah, Geografski vestnik 30-31.
12. Fajgelj V., 1953, Planine v vzhodnem delu Savinjskih Alp, Geografski vestnik 25.
13. Ilešič S., 1931, Planine ob dolnji Zilji, Geografski vestnik 7.
14. Ilešič S., 1934, Planšarske planine na Slovenskem, Planinski vestnik 1934.
15. Ilešič S., 1960, Še o planini in gori, Planinski vestnik, 1960.
16. Jordan B., 1945, Planine v Karavankah, Geografski vestnik 17.
17. Klemenčič V., Piry I., 1978, Revitalizacija planinskega pašništva na Tolminskem, tipkopis, IGU, Ljubljana.
18. Klemenčič V., 1964, Die geographische Probleme der Almwirtschaft in Jugoslawien, Almgeographie, Forschungsberichte 4, Wiesbaden.

19. Kopač V., 1959, Velikoplaninski stan, Planinski vestnik 1959.
20. Kopač V., 1965 a, Še enkrat o Veliki planini, Planinski vestnik 1965
21. Kopač V., 1974 a, Velika planina, Varstvo spomenikov 18 - 19.
22. Kopač V., 1974 b, Pastirska torila z Velike planine. Traditiones 3.
23. Kos M., 1960, O nekaterih planinah v Bohinju in okolici Bleda. Geografski vestnik 32.
24. Križnar N., 1973, Mera kot osrednji dogodek poselitve planine Za Skalo, Srečanja 7.
25. Križnar N., 1974 a, Planinsko naselje v porečju zgornje Soče, Goriški letnik 1974.
26. Križnar N., 1974 b, Ovčje planine v porečju zgornje Soče 1973, Planinski vestnik.
27. Leban V., 1950, Nanos, Geografski vestnik 22.
28. Ložar R., 1936, Slovenske planine v risbi in sliki, Planinski vestnik 1936.
29. Ložar R., 1944, Planšarstvo in pastirstvo, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana.
30. Melik A., 1936, Slovenija, Ljubljana.
31. Melik A., 1950, Planine v Julijskih Alpah, Ljubljana.
32. Melik A., 1956, Izvenalpske planine na Slovenskem Geografski zbornik 4.
33. Melik A., 1963, Slovenija I, Ljubljana.
34. Novak A., 1963, Planšarsko stavbarstvo v Bohinju, Snovanja 2.
35. Novak V., 1942, Ovčarstvo pod Stolom in v Planici, Etnolog 15.
36. Novak V., 1955, Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju, Zbornik Filozofske fakultete.
37. Novak V., 1960, Planšarstvo, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana.
38. Novak V., 1970, Živinoreja, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, Ljubljana.
39. Novak V., 1980, Živinoreja, Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana.

40. Novak V., 1975, Predromanske, romanske in germanske besede v slovenskem gorskem pastirstvu, *Linguistica* 15.
41. Pirc A., 1954, Gospodarski pojem planine v Sloveniji, *Geografski vestnik* 26.
42. Piry I., 1977, Preobrazba gorskega sezonsko pastirsko poseljenega slovenskega etničnega področja zunaj SR Slovenije, tipkopis, IGU, Ljubljana.
43. Prešeren M., 1955, Živinoreja in planšarstvo v Kamniški komuni, *Kamniški zbornik*.
44. Senegačnik J., 1983, Nekateri značilnosti najnovejšega razvoja planinskega gospodarstva, *Geographica Slovenica* 14.
45. Senegačnik J., 1984, Veränderungen der slowenischen Almwirtschaft in letzten Jahrzehnt, *Muenchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie*, Regensburg.
46. Senegačnik J., 1986, Nekateri značilnosti gospodinjstev, ki so navezana na planinsko pašništvo, *Sodobno kmetijstvo* (v tisku).
47. Spiller - Muys F., 1926, Planšarstvo in kmetijstvo na naših planinah, Ljubljana.
48. Tuma H., 1924, Naše planine, *Jadranski almanah* za leto 1924, Trst.
49. Tuma H., 1929, *Imenoslovje Julijskih Alp*, Ljubljana.
50. Valenčič V., 1982, Posestne razmere na Veliki in Mali planini ob koncu fevdalne dobe, *Traditiones* 7-9.
51. Vojvoda M., 1969, *Almgeographischen Studien in den slowenischen Alpen*, *Muenchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie*, Kallmünz/Regensburg.
52. Vojvoda M., 1970, Najnovejše spremembe v planinskem gospodarstvu slovenskih Alp, *Geografski vestnik* 42.
53. Vojvoda M., Tončič L., 1975, Preobrazba gorskega sezonsko pastirsko poseljenega področja Slovenije, tipkopis, IGU, Ljubljana.